

Katolsk perspektiv på Luther og reformasjonen

Av Bernt T. Oftestad

© Artikkelen kan ikke kopieres helt eller delvis i strid med åndsverksloven. Ved sitering skal forfatter og dokumentet oppgis på vanlig vis.

Et katolsk perspektiv på reformasjonen vil måtte starte med å beklage bruddet mellom evangelisk og katolsk den gang på 1500-tallet. Det fikk konsekvenser som vi sliter med den dag i dag. Et slikt perspektiv må også romme en realistisk oppfatning av hva lutherdom er. Og til sist et svar på hvorfor vi som er katolikker, ikke ønsker å bli lutheranere eller vende tilbake til den lutherske folden. For å kunne ivareta disse tre aspekter på rett måte har jeg valgt å ta utgangspunkt i en kjent sats fra Luther selv: Rettferdiggjørelse ved troen alene er den lære kirken står og faller med. Når vi her skal se luthersk kristendomssyn i forhold til det katolske, må vi forstå lutherdommen ut fra dens egne premisser.

1. Økumenikk

Læren om rettferdiggjørelsen har vært et viktig tema i den økumeniske samtale mellom katolikker og lutheranere. Kort før årtusenskiftet kom man frem til en teologisk samforstand om denne læren som ble nedfelt i erklæringen "Joint Declaration". Selv om dette var et viktig økumenisk fremskritt, kan vi ikke overse at Den katolske kirke slo fast ved denne anledning at rettferdiggjørelsen er et tema blant flere. Men også kirketanke, Skrift og tradisjon, sakramentlære etc. er viktige lærepunkter for Den katolske kirke. Like interessant er kommentaren fra fremtredende lutherske teologer fra København, Tübingen, Oslo og USA, kort etter at "Joint Declaration" var offentliggjort. Fra dette hold ble det gjort gjeldende at rettferdiggjørelsen er både nøkkelen til og horisonten for luthersk teologi og lære. Så vel kirkeordning, oppfatningen av skriftautoriteten, etikk, ja et hvert teologisk spørsmål blir tolket ut fra læren om rettferdiggjørelse ved troen alene. Så vel kritikken fra toneangivende lutherske teologer som Den katolske kirkes syn på "Joint Declaration" følger jeg på en måte opp i dette foredraget.

2. Litt biografi

Martin Luther ble født i Eisleben i 1483, død i 1546. Han ble munk i Augustinereremittenes orden. Som så mange andre i samtiden var også denne ordenen sterkt opptatt av kirkelig reform og fornyelse. Han ble prest og professor ved universitet i Wittenberg, der han foreleste i over bibelfag, GT og NT. Dette var et universitet for "den nye vitenskap", preget av humanistiske idealer. Luther ble en fremragende representant for dette avantgardistiske universitetet, både ved sine forelesninger og ved sitt omfattende arbeid som oversetter av Skriften til det tyske folkespråk. Men samtidig var han en trofast og hengiven katolikk, innforlivet i senmiddelalderens fromhet, som han var opplært i og ble preget av ikke minst som munk.

3. Fra kirkekritikk til bannlysning

Luther var akademiker, men satt ikke i sitt elfenbenstårn. Han levde i munkecellen, men han skulle snart få politisk betydning, ikke bare i nærmiljøet, men i hele det tyske keiserriket og ut over i Europa. Akademikeren og presten ble bannlyst av kirken i begynnelsen av 1521. I april samme år kom den politiske reaksjon. Riksdagen i Worms lyste ham fredløs i riket. Stasjonene på veien dit er velkjente. Høsten 1517 holdt han et offentlig oppgjør med avlastashandelen, som utløste en bred kirkekritisk bevegelse i Tyskland langt ut over akademias grenser. Han sto etter hvert for synspunkter som avvek fra den alminnelige katolske lære. Det ble disputaser og forhør. I 1520 publiserte han flere skrifter som dokumenterer mange av premissene for bruddet mellom reformasjonen og Den katolske kirke. Han brøt med kirkens sakramentlære. Bare to (kanskje tre), men ikke syv sakramenter hadde Kristus innstiftet. Han avskydde messeofferet. Kanonbønnen i den katolske messen var som paktens ark i Dagens tempel (1. Samuels bok 5,2). Katolsk lære om brødets og vinens forvandling ledet til utålelig misbruk. Den innviede hostien skulle ikke oppbevares i tabernakelet og slett ikke være gjenstand for tilbedelse, men fortæres. Det sakramentale hierarkiet – fra paven til messepresten, ble forkastet, samt kirkeretten og ordensvesenet. Paven var Antikristi. I stedet kom prekenen i sentrum, ny "renset" liturgi og en ny kirkeordning sikret av fyrster og byråd.

4. Anfektelse i troens rom og Luthers løsning

Samtidig med sitt teologiske arbeid gjennomgikk Luther dype og tunge sjelekvaler. Åndelig klarhet kom nok gradvis. Men Luther la selv vekt på opplevelsen av et dramatisk gjennombrudd for en ny religiøs erkjennelse. Det skjedde kanskje i 1518. Men først i 1545 i fortalen til utgivelsen av sine katolske skrifter forteller han om denne skjellsettende gjennombrudsopplevelse. Han hadde slitt med å forstå skriftstedet Rom. 1,17: der apostelen skriver om evangeliet: Ved det "(...) åpenbares Guds rettferdighet, av tro til tro, som skrevet er: Den rettferdige, ved tro skal han leve." Luther hadde forstått Gud som den strenge, rettferdige dommer. Hvordan skulle det gå med ham som følte at han slett ikke levde opp til Guds krav? Hvordan skulle han finne en nådig Gud? Livet i klosteret skjerpet kravene. Angsten og skylden ble han ikke kvitt. Sjelesorg og skriftmål hjalp ikke. Han var som død, skriver han. Da erkjente han at den Guds rettferdighet som apostelen beskriver i Rom.1,17, var en rettferdighet som Gud i sin barmhjertighet gir som en *gave* til den som tror evangeliets løfte om frelse ved Kristus og hans verk. Dørene ble åpnet, og han følte seg som gjenfødt. For den rettferdige skal leve ved troen alene, for på grunn av troen tilregner Gud synderen Kristi rettferdighet.

Denne rettferdigheten er for oss en annens rettferdighet, en «fremmed rettferdighet», som vi tilregnes ved en frikjennende rettsakt fra Guds side. For Kristi skyld rammes vi ikke av Guds dom over synden. Vi er derimot fullkomne rettferdige for Gud når han ser oss gjennom Kristi verk, men vi er samtidig syndige ("simul justus et peccator"). Domsakten endrer ikke på det. Det er den som ser seg selv som synder, som skal leve ved troen på Kristus alene, idet Gud feller den dom at den troende er rettferdig i hans øyne. Troen forutsetter kunnskapen om Kristus i evangeliet, forkynt for oss ut fra Skriften. Ved Åndens virkning i det forkynte Ordet skapes troen, dvs. tilliten ("fiducia") til at det Gud har gjort i Kristus, var og er for meg ("pro me").

For Luther var det ikke Guds rettferdige vredesdom over en frafallen og syndig verden som var problemet. Han opphever så visst ikke Guds dom over synd, frafall og ondskap. For etter Rom.1,17 følger Rom. 1,18-3,20, der Gud feller dommen også over homokulturen (Rom. 1,24-27). Men det var Guds rettferdighet i troens rom som anfektet Luther. Om Guds rettferdighet bare dømte, hvordan skulle man da overleve som kristen? Og her står vi sammen lutheranere og katolikker. Begge søker vi Gud nåde.

Ved middelalderens begynnelse hadde kirken klarlagt læren om den treenige Gud - Fader Sønn og Helligånd - og Kristus som sann Gud og sant menneske. Gud var blitt

menneske i Jesus Kristus for vår frelses skyld. Denne avklaring finner vi formulert i Den nikenske trosbekjennelse som vi sier frem i enhver messe. Men da Gud ble menneske, var det ved et annet menneskes lydighet. Jomfru Marias *ja* var forutsetningen for inkarnasjon, forsoningen og vår frelse. Hva står det om jomfru Maria i Skriften? Evangelisten Lukas forteller hvordan erkeengelen Gabriel kom til henne med budskapet om at hun ved Helligåndens gjerning skulle føde Guds Sønn, verdens Frelser (Luk 1,26-38). Budskapet fylte henne med glede. Og Maria svarte: «Se, jeg er Herrens tjenerinne, la det skje med meg som du har sagt.» (1,37) «Intet er umulig for Gud», sa engelen. Og Maria var villig til å gi seg hen til Guds overnaturlige gjerning ved Ånden. I frihet og i glede sa hun: La det skje. I troen ligger også lydighet. En lydighet som ikke er fremkalt ved tvang, men beror på et fritt valg. Slik var det også for troens far, *Abraham*. Lydig mot Gud, i tillit til hans løfte brøt han opp for å reise til det lovede land. Lydig fulgte han Guds vilje også senere i livet. Mennesket har som skapt vesen tross syndefall og arvesynd en fri vilje som gjør at vi kan si nei og ja til evangeliet. Her er vi ved et kjernepunkt i katolsk syn på frelsestilegnelsen. Og her finner vi en av de store forskjellene mellom lutherdom og katolisisme. La oss derfor trenge dypere inn i hvordan Luther og lutherdommen tenker.

Det Luther kjente fra sin samtids kirkeliv, og som han også var preget av, var den stadige refleksjon over hva dette Ja fra menneskets side egentlig rommer. Hva måtte til fra menneskets side for å få del i Guds nåde? Men allerede i hans samtid hadde katolske teologer flyttet fokus fra menneskets psyke og egen bevissthet til frelsens objektiv grunn utenfor oss: Kristi gjerning, hans liv, død og oppstandelse. Men man så ikke bort fra menneskets frivillige ja til Guds nåde i Kristus. Her var man i pakt med middelalderens refleksjon. Vårt ja til Guds nådetilbud var ikke fortjenestefullt i det hele tatt. Det var bare et ja til å slippe Gud til med sin sakramentale nåde som virket i oss et nytt og hellig liv. Luthers løsning er annerledes. Den er blitt kalt et "kvantesprang fra et minimum til intet." Alt menneskelig er skåret vekk som vilje og valg. Slikt teller ikke. Bare tro som tillit blir igjen.

Det *intet* vil lutherdommen sikre på forskjellig vis: I Luthers forklaring til den 3. trosartikkel i *Den lille katekisme* slås det fast: "Jeg tror at jeg ikke av egen fornuft eller kraft kan tro på Jesus Kristus min herre eller komme til ham, men Den hellige Ånd har kalt meg ved evangeliet (...)" . Når jeg tror, er det helt og holdent på grunn av Åndens suverene gjerning i meg.

Dette synet er til sist forankret i luthersk grunnoppfatning av skapelse, syndefall og arvesynd. I det lutherske bekjennelsesskrift *Confessio Augustana* art II heter det at etter Adams fall blir mennesket født totalt syndig. Fra mors liv av er det uten frykt for Gud, uten

tro på ham og med syndens begjær. Denne arvesynd er virkelig synd, slik at vi fra fødselen av er på vei mot Guds dom og fortapelsen, om vi ikke blir gjenfødt ved dåpen og Ånden.

Med dette syn ligger Luther ikke bare fjernt fra Den katolske kirke som hevder at menneske har tross syndefallet bevart en fri vilje også i forholdet til Guds frelse. Men han kommer faretruende nær andre reformatorer, som *Zwingli* og *Calvin*, som lærte at Gud hadde utvalgt noen til frelse og andre til fortapelse. Dette var forutbestemt av Gud ved hans evige råd.

Hvorfor deler ikke vi katolikker dette syn på mennesket og frelsen. 1) Det stemmer ikke med Bibelen. Utallige ganger kaller Jesus mennesker ved å si: "Følg meg." Og Gud innbyr til Guds rikes bryllupsfest. Noen sier ja og kommer, andre sier nei takk. Mottar du en innbydelse, har du frihet til å si ja eller avslå, slik Skriften viser oss. Guds innbydelse er alvorlig ment og må forstås etter sin likeframme mening, dvs. at vi som mennesker kan si ja å komme. 2) Protestantismens historie viser oss at det klassisk lutherske syn ble vanskelig å fastholde. Pietismen oppgav det, og i vår tids vekkelserforkynnelse appelleres det til mennesket, fordi det står på valg, og det bør velge Jesus. 3) Ut fra vår egen erfaring vet vi at vi stadig sier ja og gir oss frivillig inn under Guds åndelige arbeid med oss. Og vi erfarer også vårt nei. Og vi vet at da har vi gitt oss inn på veien bort fra Gud.

5. De strukturelle forskjeller

Den dypeste strukturelle forskjellen mellom lutherdom og katolisisme kommer frem når vi ser på lutherdommens konsentrasjon om øyeblikkets og den tidløse rettsakt: Du er frikjent i dag og for evig ved Guds dom på grunn av en "annens rettferdighet". Dette utgangspunktet for lutherdommens *alene-teologi*: Kristus alene, troen alene, nåden alene og Skriften alene. Dette alene adskiller troen fra det menneskelige på alle plan. Det makter heller ikke å knytte troen og gjerningen organisk sammen.

I *Confessio Augustana* art. VI, der temaet er "Den nye lydighet" understrekes det at av troen *bør* det følge gode gjerninger. Dette "bør" har skapt hodebry for lutheranere helt frem til vår tid. Noen har hevdet at her blir tro og gjerninger blandet sammen som i katolisismen. Den moderne lutherdommens "bør" ender gjerne i moralistisk humanisme og allmennmenneskelig politikk eller så blir troens gjerninger å etterleve tilfeldige reglementer for livet utviklet i særlige miljøer. Blir det riktig ille utlegges troen som frihet i evangeliet som motiverer identitetspolitisk relativisme. "Den nye lydighet" består da i lydighet mot egen følelse og drift.

Det katolske virkelighetssyn er annerledes enn det lutherske. Grunnperspektivet er ikke domsakten, men *vekst og prosess*. Gud har gitt det skapte et formål. Det gjelder fremfor alt mennesket som er skapt i Guds bilde. Målet for menneskelivet er å bli forent med Gud i hans fullendte rike. Se Ham som han er, få del i guddommelig natur i saligheten (2. Pet. 1,4). Ved skapelsen hadde vi fått en nåde som var begynnelsen på den vei som skulle føre oss til himmelen. Men syndefallet gjorde at menneskeheten sporet av og kom under verdens og dens ondes makt. Men tross vårt fall og avsporing har vi nettopp som mennesker bevissthet om at vårt liv har et formål. Mennesket er ingen stukk eller stein. Og i vår bevissthet er det søken etter godhet og livsmening, det sanne, det rette og skjønne (Rom.1, 18 ff.). Det er denne nådevirkede søken Gud kommer i møte med sin overnaturlige nåde og kunnskap gitt ved evangeliet om Kristus. Det gir oss to gaver: 1) Det løskjøper oss fra synden og Satans rike og gjenoppretter vårt forhold til Faderen. 2) Sønnen ble menneske for å frigjøre oss, men ved sin inkarnasjon forente hans seg med det menneskelige slik at vi ved å bli forent med ham får del i et fellesskap med Gud og til sist guddommelig natur.

Hvordan kommer vi inn i denne frelsesprosess, som omfatter både mitt vesle liv og hele kosmos? Ved dåpen innlemmes vi i Kristus - ved ordet, ånden og vannet som "virker ved gjort gjerning" ("ex opere operato"), slik at vi blir født på ny, blir et lem på Kristi legeme og får del i Kristi frelsesverk og får Ånden i vårt hjerte. Og vi begynner på veien i Kristi etterfølgelse som hans disipler mot det evige liv og vår guddommeliggjøring. Det liv vi her har fått del i og har begynt på ved dåpen, føres videre og fordypes og utvides ved nattverden.

Kristi død på Golgata blir nærværende for oss i messen ved Kristi kropp, fordi brød og vin er blitt forvandlet til Kristi legeme og blod ved messeprestens handling i Kristi sted. Og han ofrer legeme og blod som et forsoningsoffer til Faderen. Messeofferet er et virkelig offer. Et virkelig nærvær av det offer som en gang skjedde på Golgata. Messen er mer enn informasjon om det som skjedde den gang, mer enn forkynnelse om Kristi gjerning og dens betydning, men i messen er offeret reelt nærværende. Ved dette nærvær blir Kristus ofret for oss og for vår frelses skyld og for alle andre levende og døde. Ved kommunionen blir vi også selv innlemmet i Kristi liv. Denne sakramentale realitet utfoldet i våre liv ved å følge ham som ofret seg, ja gikk i døden for sine. Det Kristusliv som de troende får del i ved nattverden, er et liv i offer.

Når Kristi Golgatalegeme blir nærværende på alteret blir også kirken, som er Kristi kropp, nærværende. Vi er Kristi kropp med de mange lemmer som har Kristus som hode. Det betyr at kommunion også er en kommunion med den kirke som er i himmelen og på jorden, med jomfru Maria og helgenene og de salige. "Se ikke på våre synder, men på din kirkes tro",

heter det i høymesseliturgien. I denne kirke, i dens tro, bønn og gode gjerninger kan vi hvile og være trygge. Vi kan skjule oss i Marias kappe fordi hun kan be sin Sønn om å beskytte oss. Vi blir bedt for av andre - av Maria, helgenene og våre brødre og søster i den stridende kirke her i verden. Og vi ber sammen med kirken for andre, for levende og døde. Vi gjør det i kraft av det offer på alteret som vi er blitt innforlivet i. Katolsk trosliv er et liv i bønn. Legg merke til at messen i sin struktur er en bønn til Faderen, ved Sønnen i Ånden.

Kirkens helgener bringer også sine gode gjerninger inn for Faderen til beste for oss. Også vi kan bringe våre gode gjerninger, vår tro og våre bønner inn for Faderen til beste for andre. På den måten blir også vi med i den store frelseshistorien ved våre begrensede liv.

Men ennå har vi ikke nådd frem, ennå er vi på veien. Vi kan komme på avveier ved "kjærlighet til denne verden", ved angst for den onde som brøler mot oss, og som har kraft og makt. Vi kan bli forført av hans prakt og hans onde forføreriske løfter om å få ære i denne verden, bare vi forlater Kristus og hans folk. Men kirken kan komme oss til hjelp om vi vil. Ved bekjennelse av vår synd og våre avvik i skriftemålet kan presten løse oss fra skylden, vi kan bli tilregnet kirkens gode gjerninger til beste for oss og sist, men ikke minst på sakramental vis få kraft til et liv i den frelseshistorie vi er blitt døpt til å leve i.

For oss som er katolikker er troen aldri alene. Med troen følger det evangelium å være et lem på Kristi kirke, hvis formål er at å lede meg og alle andre troende til den evige salighet.